

DA LI JE FAUST BIO „OTPORAŠ“?

O subjektivističkom objektivizmu i objektivističkom subjektivizmu u interpretaciji (post)modernih društvenih i političkih pokreta*

Apstrakt: Rad predstavlja pokušaj da se jedna konkretna naučna polemika o temi koja je opterećena znatnim ideološkim nabojem „žanrovski“ preusmeri ka formi naučnog dijaloga, i time učini plodnijom u naučnom smislu. Glavna pitanja koja se razmatraju tiču se pokušaja teorijskog određenja petooktobarske revolucije i uloge koju je pokret „Otpor“ imao u njoj. U radu se brani teza da teorijski modeli „talasa demokratizacije“ i „izborne revolucije“ nude najutemeljenije okvire za razmatranje pitanja koja se u tekstu otvaraju. Ključni problemi o kojima se u radu raspravlja su sledeći: u kojoj meri oslanjanje na strane izvore i teorijske okvire zakrivljuje uvide u lokalne političke procese; kakva je razlika između „uvezenih“ i „izbornih revolucija“; koje su posebnosti izborne revolucije u Srbiji i koje je njeno mesto u „drugom talasu“ postkomunističke demokratizacije; koliki je relativni značaj stranih i lokalnih inicijativa prilikom organizovanja izbornih revolucija; u čemu je razlika između klasičnih odnosa između davalaca i primalaca političke pomoći i novih odnosa, koji se zasnivaju na načelu sinergije; koja su ograničenja ili-ili logike objašnjenja u razmatranju političke saradnje stranih i domaćih aktera; šta povezuje strategiju nenasilnog otpora, proaktivnu logiku političkog delovanja i Otporov „Plan B“; najzad, postoji li mehanička veza između prisustva strane pomoći i gubljenja kontrole nad rezultatima izborne revolucije. U završnom odeljku, otvara se pitanje negativnih i pozitivnih aspekata nasleđa Otpora kao političkog projekta i nudi pokušaj da se razmatranje o dometima pokreta poveže sa razumevanjem „dinamike nade“ kao političkog projekta na kojem je Otpor sistematski radio.

Ključne reči: Otpor; izborna revolucija, demokratizacija, politička sinergija, nenasilni otpor, nada kao politička kategorija.

U sredinama u kojima naučna komunikacija iz raznih razloga nije dovoljno živa, ili u kojima nisu ustaljeni njeni najproduktivniji

* Članak je nastao u okviru projekta „Prosvećenost u evropskom, regionalnom i nacionalnom kontekstu: istorija i savremenost“ (br. 149029), koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije.

vidovi poput slobodnog dijaloga i organizovane diskusije, čak i naučne polemike, uprkos tome što češće pokreću „ubilačke retoričke instinkte“ nego što streme ka sazajnim pomacima, mogu imati korisne posledice.¹ Pre svega, u meri u kojoj postavljaju u prvi plan nedostatke u nekom konkretnom naučnom istraživanju, polemike mogu da pomognu u prevazilaženju pojedinačnih grešaka, pa čak i ograničenja celih škola mišljenja. Potom, ako su vođene na valjan način, one mogu da podsete posustalu naučnu zajednicu da ni obrazac „mrtvog mora“, kao, uostalom, ni obrazac „narodne skupštine“, ne bi smeli da budu uzori za njene unutrašnje odnose, pa time i da pokrenu njene članove da neguju konstruktivnije oblike naučne komunikacije. Dalje, u meri u kojoj uspevaju da dopru do šire javnosti, a pod uslovom da se u njima ne prekoračuju granice uljudnosti i dobrog ukusa, naučne polemike mogu da doprinesu popularizaciji nauke. Naime, dobro vođene naučne polemike mogu da pomognu da se oblast koju obični ljudi često doživljavaju kao suvoparnu, sitničavu i teško razumljivu vidi kao uzbudljiva, lako shvatljiva i vredna pažnje. Najzad, pod pretpostavkom da ostanu zabeležene, naučne polemike mogu da predstavljaju i privilegovanu građu za na ovim prostorima još uvek nedovoljno razvijenu istoriju nauke.

Tekst koji sledi rezultat je pokušaja da se jedna konkretna polemika, koja je zbog ideološkog naboja teme kojom se bavi nosila u sebi mogućnost da pokrene „ubilačke retoričke instinkte“ kod oba svoja učesnika, „žanrovski“ preusmeri ka naučnom dijalogu, i time učini plodnijom. Naime, u svom kritičkom osvrtu na moju studiju o Otporu kao postmodernom Faustu (Naumović 2006), uvažena prof. Zagorka Golubović (Golubović 2007) otvorila je jedan broj pitanja i iznela ocene koje čine odgovor sa moje strane nužnim. Veoma mi je drago što započeta polemika, bez obzira na iznete oštre, a kako mi se čini i neutemeljene ocene, ima akademski ton i što time otvara

¹ U intervjuu koji je američkom antropologu Polu Rabinovu dao pred svoju smrt, Mišel Fuko, uticajni francuskih mislilac čiji je autoritet često korišćen za diskreditaciju ideala naučnosti u društvenim naukama (!), ukazuje na sazajni potencijal *slobodne diskusije*, odnosno razmene pitanja i odgovora rukovođene dogovorenim pravilima igre koja vodi uzajamnom sazajnom napretku. U istom razgovoru, on iznosi i razloge zbog kojih je *polemike* u nauci smatrao nepoželjnim, pa i opasnim, ističući na prvom mestu činjenicu da polemika sagovornika postavlja u ulogu neprijatelja i pokreće „ubilačke instinkte“ protiv njega (Foucault 1997). Razumljivo, njegova kritika dometa naučnih polemika ima smisla samo ukoliko se radi o sredini u kojoj su ustaljeni drugi kanali naučne komunikacije.

prostor za naučni dijalog, a, nadam se, i za saznajne pomake u odnosu na moj prethodni tekst. Želim da verujem da smo zajedno, preusmeravajući polemiku u dijaloške okvire, napravili makar i mali prodor u razumevanju jedne veoma značajne, a nedovoljno proučene društvene pojave.

Glavno pitanje koje sebi postavlja prof. Golubović tiče se utvrđivanja „razloga“ zbog kojeg sam napisao tekst „obojen određenim ideološkim stavom“, pri tome „potpuno zanemarujući stvarne događaje, što bi jedna objektivna analiza morala da uzme u obzir“.² Odgovor koji autorka nudi na svoje retoričko pitanje je nedvosmislen – pišući o Otporu ja sam, kako izgleda, „podlegao raširenoj modernoj pojavi u naučnim krugovima da se određeni pokušaji i akcije koje čine građanski otpori omalovaže, odričući mogućnost spontanih (to ne znači neorganizovanih) aktivnosti, izvan centara moći, budući da koncept ‘uvezene revolucije’ podrazumeva da impulsi moraju doći spolja, tj. iz krugova koji imaju moć da podrže i finansiraju društvene pokrete“. Prof. Golubović proširuje svoju kritiku ukazujući na moguće kobne posledice takvih napisa. Tako, „...neobjektivne analize događaja iz predoktobarskog i petooktobarskog perioda“, poput one koju izgleda da ja nudim, „daju za pravo širenju uverenja u postoktobarskom vremenu da se individualnom i grupnom

² Najdirektniji odgovor bi bio sledeći: povod za pisanje studije bio je poziv da ponudim kratku uvodnu analizu aktivnosti pokreta „Otpor“ na naučnom skupu posvećenom „obojenim revolucijama“ koji je u jesen 2005. godine bio organizovan na Školi za visoke studije u društvenim naukama u Parizu. Otporom kao istraživačkim problemom, dakle, nisam počeo da se bavim iz „ideoloških“, nego iz „kolegijalnih“ razloga. Dalje, kako je skup bio usmeren prvenstveno na razumevanje logike „prelivanja“ obojenih revolucija iz jedne sredine u drugu, mene je, kao i mnoge druge učesnike, na prvom mestu zainteresovao udeo „stranog faktora“ u tom najnovijem „talasu postsocijalističke demokratizacije“. Zbog toga je i u objavljenoj verziji rada pitanje „stranih uticaja“ izbilo u prvi plan. Nešto što je počelo kao uzgredna kolegijalna pomoć prerاسlo je u ozbiljnu zapananost kada sam počeo da otkrivam dimenzije koje do tada uopšte nisam uviđao, iako mi je pojava bila „pred samim očima“. Istraživanje je nastavljeno i posle objavljivanja teksta, a pojava polemičkog osvrta koji se ovde razmatra motivisala me je da ponovo promislim svoje rezultate, kao i da neke teze proverim i produbim kroz razgovore sa ključnim akterima. Smatram da je, uprkos svom suženom tematskom fokusu, moja studija daleko od toga da je „potpuno zanemarila stvarne događaje“. Ona je onoliko objektivna koliko joj raspoloživa građa, usvojeni teorijski okviri, kao i autorski stavovi i neosporna ograničenja dopuštaju. Smatram, dakle, da „subjektivistički“ tonovi mog „objektivizma“ nisu ništa manje objektivni od „objektivističkog subjektivizma“ koji prevlađuje u kritici koja mi je upućena.

aktivnošću ne može ništa uspešno postići izvan centara moći, i da ne vredi ni pokušavati, čime se opravdava pasivnost građana, koji sve više upadaju u stanje apatije“. Prof. Golubović tako pisca ovih redova svrstava među one koji poriču „prve korake naše demokratske tradicije“. Takva ocena me čudi iz najmanje dva razloga – pre svega zbog toga što petooktobarska revolucija zasigurno nije „prvi korak“ srpske „demokratske tradicije“, ali i zbog toga što je autorki dobro poznat kako moj odnos prema demokratiji, tako i prema srpskoj tradiciji.

Tri teze prof. Golubović, kako mi se čini, najjasnije ukazuju na ključne motive ponuđene kritičke analize, ali i na njena ograničenja:

a) „Naumović... nastoji da dokaže da se u petooktobarskoj borbi za rušenje režima Slobodana Miloševića radilo o *‘uvezenoj revoluciji’ od strane SAD* (kurziv S.N.), a ne o hrabroj, energičnoj i uspešnoj mobilizaciji građana za dugotrajno razaranje režima iznutra, zahvaljujući umnogome, iako ne samo, upravo upornosti pokreta „Otpor“;

b) „kao da mu je osnovna namera da ‘razotkrije zabludu’ o *lažnoj ulozi ‘Otpora’, viđenoj iz ugla posmatranja američkih autora*“ (kurziv S.N.);

v) „...iz teksta izbija strasna želja da se dokaže da smo *svi bili u zabludi, kada smo verovali i pridružili se snazi tog pokreta*... (kurziv S.N.)“

Najsazetije rečeno, moj tekst se načelno osuđuje kao još jedan „neobjektivan“ i „ideološki“ napad na lik i delo narodnog pokreta „Otpor“, kao njegovo „potcenjivanje“ i „dovođenje u sumnju“, i kao pokušaj širenja „defetizma i apatije“. Razumljivo, u ovakvu ideološku diverziju morala su da budu upletena „iskrivljena viđenja stranih autora“. Moj načelan odgovor na ovaj istorijski prepoznatljiv tip politizovane osude je da mi namera nije bila da dovodim u pitanje ni tekovine revolucije, ni udeo Otpora u demokratizaciji Srbije, bilo iz „ideoloških“ ili iz „pomodnih“ razloga, ali da mi jeste bila namera da na jednom još uvek nedovoljno istraženom primeru doprinesem utemeljenijem razmatranju njene prirode, njenih dometa, kao i unutrašnjih i spoljašnjih faktora koji su te domete istovremeno omogućavali i ograničavali. Takva namera počiva na uverenju da bez obzira na to što pro-demokratskim revolucionarnim pokretima možda i može da se toleriše iskrivljavanje istine kako bi očuvali hrabrost,

nadu u mogućnost boljitka i veru u pobjedu svojih učesnika, jednom uspostavljeni demokratski poredak treba da se temelji na sve većoj dostupnosti neiskrivenih uvida, kako bi građani mogli zrelo da razmatraju posledice aktivnosti svih relevantnih političkih aktera, i na takvim uvidima zasnivaju svoje buduće odluke. Upravo na ovom zadatku društvene nauke mogu da pokažu koliko su zrele za ispunjavanje svoje društvene uloge.

Koji su, dakle, argumenti koje prof. Golubović iznosi u prilog ponuđene kritike? Na prvom mestu, autorka ukazuje na pretpostavljeni „jednostrani pristup“, na skoro isključivo oslanjanje na tekstone „stranih“, prvenstveno američkih autora, „kojima ovo ne bi bio prvi put da potpuno iskriveno vide događaje na Balkanu i u Srbiji“. Formulšući svoju kritiku na takav način, prof. Golubović na samom početku preoštro i kruto ocenjuje produkciju jedne od najznačajnijih naučnih sredina današnjice, produkciju koja je zasigurno dala jedan broj „iskrivenih“ viđenja, ali i neke od najizostrenijih uvida u prirodu savremenih političkih procesa na Balkanu, u bivšoj Jugoslaviji i Srbiji.³ Dalje, autorka zanemaruje činjenicu da je u studiji čija je osnovna tema odnos između Otpora kao novog društvenog pokreta i „stranog faktora“, bilo neophodno da materijal za analizu bude tražen i u „stranim“, prvenstveno američkim izvorima i literaturi, pogotovu što su iz te sredine dolazili glavni stručni savetnici pokreta, koji su ga iz tog razloga veoma dobro upoznali, i bili u prilici da o njemu utemeljeno izveštavaju.⁴ Sledeći propust tiče se činjenice da

³ Lista bi bila duga, ali može se početi sa Brubaker 1996, Hayden 1999 ili Woodward 1995.

⁴ U ponuđenoj kritici može se prepoznati implicitna teza o postojanju sklonosti američkih autora ka pridavanju većeg značaja spoljašnjim uticajima u odnosu na zalaganja lokalnih aktera. Pa ipak, moj utisak je da su etablirani američki akademski autori prilikom iznošenja sudova u velikom broju slučajeva bili promišljeni i pažljivi, i da su domete tog uticaja prikazivali veoma realistično, katkad namerno relativizujući značaj pojedinih „diplomatskih“ aktivnosti na marginama različitih projekata demokratizacije. Među takvim autorima izgleda da postoji prećutna saglasnost o potrebi da se u delu lokalnih aktera prida presudan značaj u svakom analizovanom slučaju. Autori iz ove grupe neretko tezu o dominantnom američkom uticaju vide kao izraz lokalnih političkih strepnji, odnosno nadanja, kao što se da primetiti u izlaganju Fione Hil iz Brukings Institucije: „Outside the United States, a somewhat different pattern is discerned in events—a pattern of U.S. intervention. The idea goes that because of increased U.S. attention to Central Eurasia since 2001, ongoing strategic competition with Russia in the region, and U.S. military intervention first in Afghanistan, and then in Iraq, to remove regimes that threatened

se kao ključni „strani“ autori ističu Rodžer Koen (Cohen 2000) i Majkl Dobs (Dobbs 2000). Njihovi tekstovi objavljeni u Njujork Tajmsu i Vašington Postu, iako značajni kao izvori podataka i kao primeri korektivnih narativa, nemaju prioritarno mesto u mojoj studiji. S druge strane, ne uzimaju se u razmatranje autori čije studije imaju veliki teorijski značaj za razumevanje procesa demokratizacije u postkomunističkim društvima, kao što su Valeri Bans, Šeron Volčik i Majkl MekFaul, kao i Adrijan Karatnicki i Piter Akerman, koji je neposredno sarađivao sa nekim od ključnih učesnika pokreta. Potom, u kritici se zanemaruje i činjenica da su u studiji, osim stranih knjiga, teorijskih tekstova, izveštaja različitih komisija i radnih grupa, konferencijskih prezentacija, novinskih tekstova i internet prezentacija, korišćeni i domaći naučni radovi, domaći intervjui sa ključnim akterima, tematski feljtoni, analize, komentari i drugi novinski napisi, sadržaji internet sajtova dve nevladine organizacije koje su izrasle iz Otpora, kao i jedan srpsko-američki dokumentarni

the United States, the colored revolutions have “made in the USA” stamped all over them. A bizarre combination of the White House, the CIA, USAID, George Soros, and an array of U.S. and international NGOs are purported to have all conspired together to encourage regime change by other means. As it was put to me at a conference in Kazakhstan in March of this year—the U.S. now has two models of regime change: Iraq and Georgia—military or colored, just take your pick (Hill 2005).“ Provokativni, ali od naučnog „mejnstrima“ udaljeni zapadni autori, poput Noama Čomskog, kao da podržavaju ovakva lokalna viđenja. U odnosu na svoje „odmerenije“ kolege, oni aktivnosti svog „establišmenta“ prepoznaju na mnogo većem broju „geopolitičkih polja“, i određuju ih kao veoma značajne za lokalnu politiku u „kriznim regionima“. S druge strane, i neki uticajni novinari iz vodećih zapadnih „nezavisnih medija“ neguju pristup suprotan etabliranim akademskim autorima, a sličan „marginalcima“. Razumljivo, iako su im pristupi spolja slični, njihovi politički ciljevi su drugačiji. Na tu činjenicu sam probao da skrenem pažnju nazivajući njihove tekstove „korektivnim narativima“. Najzad, pojedina dobro obavještena novinarska „samostalna pera“ bila su spremna da idu i dalje od granica „normalne nauke“ i „slobodnog novinarstva“ (Maršal 2002). Na žalost, profesionalna veština koju pokazuju pri prebacivanju ključnih podataka upravo u ona usta koja se ne mogu smatrati kredibilnim izvorima je tolika da je naučna upotrebljivost njihovog inače uzbudljivog štiva o političkim „igrama senki“ u Srbiji veoma ograničena. Ovde ima smisla razmisliti o „saznajnim granicama“ koje se (samo)nameću u okruženju „normalne nauke“, ali i „slobodnog novinarstva“, odnosno o posledicama veoma raširene svesti o ceni njihovog prelaženja. Razmatranje ovog pitanja može da pomogne da se shvati kolikom su intelektualnom riziku u današnjim uslovima izloženi pokušaji da se „obuhvatno“ odredi valjanost naučne produkcije iz neke konkretne sredine, kakav je ponudila prof. Golubović.

film.⁵ Na žalost, domaća stručna literatura o Otporu je veoma oskudna, što je svojevrsan paradoks s obzirom na politički značaj pokreta.⁶ Pored toga, kako je objavljena verzija teksta skraćena u odnosu na izvornu, neki od korišćenih materijala nisu ni navedeni u spisku literature kritikovanog teksta. Najzad, iskustva sociologa Vladimira Ilića (Ilić 2000) tokom istraživanja koje je sproveo krajem 2000. godine, kao i nagoveštaji koje sam dobio u više navrata tokom mog istraživanja pokazuju da obično članstvo pokreta uglavnom nije imalo preciznijih uvida u različite aspekte saradnje sa stranim savetnicima i diplomatama, a da mnogi od onih koji takva neposredna saznanja imaju i dalje nisu zainteresovani da o njima detaljnije pričaju.

Pretpostavljena jednostranost izvora koje koristim, po ponuđenoj kritici, automatski dovodi do podleganja „omalovažavajućoj“ tezi po kojoj je u slučaju borbe za rušenje Miloševića „primarnu ulogu“ imao „strani faktor“. Drugim rečima, prof. Golubović me optužuje da zastupam jednostrani stav po kome se u našem slučaju radi o „uvezеноj revoluciji“. Prof. Golubović, čini mi se, i ovde zapada u višestruku grešku. Pre svega, ona zaboravlja da je u delu studije koji se bavi medijskim i narodskim pričama o Otporu teza koju ona imputira meni okarakterisana kao „zapadni korektivni narativ“, koji ima za cilj sužavanje manevarskog prostora domaćim političkim elitama, osiguravanje ispunjavanja političkih ugovora, kao i potvrđivanje reputacije američke administracije kao vodećeg faktora demokratizacije u svetu. Dalje, prof. Golubović bez osnova zaključuje da u mojoj studiji presudnu uogu ima pojam „uvezena revolucija“, a ne mnogo češće korišćeni koncept „izborne revolucije“.⁷ Izraz „uveze-

⁵ Koristim priliku da izrazim zahvalnost reditelju Goranu Radovanoviću koji mi je ljubazno omogućio da u istraživanju koristim njegov film „Otpor: The Fight to Save Serbia“, 52min., 2001. god.

⁶ Konsultovani domaći autori navedeni su u literaturi.

⁷ Ono što je u svim razmatranim slučajevima „uvoženo“ nisu, dakle, same revolucije, neko paket organizacionih obrazaca za njihovo uspešno ostvarivanje, praćen neophodnim materijalnim, stručnim i političkim sredstvima za uspešnu primenu tih obrazaca. Sprovođenje obrasca u delo je u svakom pojedinačnom slučaju zavisilo od spremnosti, sposobnosti i hrabrosti lokalnih aktera. Takođe, neophodno je razlikovati nivo razmatranja tehnologije prenošenja nekog obrasca (da li se radi o „promociji demokratije“, njenom „asistiranom transferu“, ili o njenom manje ili više nasilnom „izvoženju“) i nivo ispitivanja prirode onoga što se prenosi (da li se radi o tehničkoj pomoći, transferu pojedinih političkih institucija, pokušaju presađivanja celokupnog

na revolucija“ koristi se kada se govori o studiji Majkla Mek Faula o „uvoženju“ (importing) revolucije u Ukrajinu (McFaul 2006). Pa ipak, i u toj obimnoj studiji, čiji je cilj da se analizuju unutrašnji preduслови i vrste i dometi uticaja spoljašnjih faktora u demokratizaciji Ukrajine, ne zastupa se teza da je uspeh narandžaste revolucije isključiva zasluga „stranog faktora“, nego se iznosi minuciozna analiza konkretnih oblika pomoći u svakom od mnogobrojnih segmenata koji sačinjavaju složeni mehanizam *izborne revolucije*. Izborna revolucija je relativno novi i veoma složeni model političkog delovanja koji omogućuje da se izbori kao forma demokratske, nenasilne smene vlasti iskoriste za delimičnu ili potpunu demontažu vladajućeg režima i promenu političkog poretka, bez pribegavanja revolucionarnom nasilju ili stranoj vojnoj intervenciji. Njome, dakle, u borbi protiv polu-autoritarnih i autoritarnih režima može da se postigne mnogo više nego što se „običnim“ izborima u uslovima stabilne demokratije može postići, i to bez plaćanja one cene koja je neizbežna kada se to isto želi ostvariti nasilnom revolucijom. Razumljivo, izbornu revoluciju je moguće primeniti samo protiv onih režima koji su spremni da provere svoj legitimitet na koliko-toliko slobodnim izborima. Takođe, model izborne revolucije zahteva postojanje brojne, dobro obrazovane, disciplinovane i visoko motivisane političke opozicije i relativno razvijenog sektora građanskog društva. U slučaju primene modela izborne revolucije u postkomunističkom periodu posebno je interesantna „dinamika difuzije“, na koju se najčešće ukazuje upotrebom izraza „talas demokratizacije“. Pojava talasa demokratizacije svedoči o sadejstvu nekoliko nezaobilaznih faktora: 1) ubeđivačkoj moći prethodnih uspešnih primera, 2) prisustvu međunarodne zajednice spremne na podršku, 3) povoljnom uticaju sličnih političkih i društvenih uslova, kao i 4) dugoj istoriji saradnje između opozicionih grupa iz područja o kojem je reč (Bunce and Wolchik 2007, 1).

političkog sistema itd.). Tako Bansova i Volčikova govoreći o idejnim promenama u krugovima zainteresovanim za širenje procesa demokratizacije primećuju: „In addition, by the mid-1990s, many of these actors had come to the conclusion that a *policy of democracy promotion* was preferable to *the export of democracy* (kurziv S.N.). This distinction highlights the critical role of building strong partnerships with local groups that support democratic politics, rather than force-feeding democracy to societies with highly resistant local cultures that also lack organized and committed allies—as may be the case when exporting democracy (Bunce and Wolchik 2006, 14).

Srpska izborna revolucija pripada takozvanom „drugom talasu“ demokratizacije u postkomunističkim zemljama, koji je u periodu od 1996. do 2005. godine doveo do temeljnih političkih promena u Bugarskoj i Rumuniji (1996), Slovačkoj (septembar 1998), Hrvatskoj (januar 2000) i Srbiji (septembar/oktobar 2000), Gruziji (novembar 2003), Ukrajini (novembar 2004) i Kirgistanu (2005).⁸ U srpskom slučaju, koji je bio nešto složeniji od prethodnih, izborna revolucija je imala tri faze.⁹ U tom smislu, može se reći da je ona obogatila model izborne revolucije kakav je prethodno isproban u Slovačkoj 1998. godine uključivanjem postizborne faze štrajkova, masovnih uličnih pritisaka na režim i „revolucionarnog“ zauzimanja institucija od simboličkog značaja poput Skupštine i Televizije. Time je stvorena nova verzija modela, koja je potom uspešno primenjena i u Gruziji, Ukrajini i Kirgistanu, ali je, s druge strane, doživela potpuni neuspeh u Belorusiji. Tokom prve, pripremne faze izborne revolucije u Srbiji razvijane su ili dograđivane institucije neophodne za uspešnu borbu protiv režima. Radi se o nezavisnim medijima i njihovim mrežama poput ANEM-a, različitim vrstama nevladinih organizacija i udruženja građana, nezavisnim sindikatima, alternativnim obrazovnim institucijama (AAOM i BOŠ), novim društvenim pokretima poput Otpora, kao i CESID-u kao jednoj od presudnih, a najređe analiziranih institucija. Istovremeno je ostvarivano njihovo umrežavanje, organizovana obuka njihovih članova i sproveden koordinisani politički rad na slabljenju režima spolja i iznutra. Tokom druge faze, prelazi se na zatezanje mreže političkih institucija i institucija civilnog društva koja je u prethodnoj fazi ispletana oko režima. Rad se usmerava na ujedinjavanje opozicionih stranaka u izbornu koaliciju DOS, a nešto kasnije i iznalaženje

⁸ Prvim talasom postkomunističke demokratizacije smatra se onaj koji je srušio „gvozdenu zavesu“, protutnjavši od 1988. do 1992. godine prostorima iznova zamišljene „Centralne Evrope“, i donevši političke promene u Poljskoj, Mađarskoj, tadašnjoj Čehoslovačkoj, Sloveniji, kao i u Baltičkim državama.

⁹ Srpski slučaj je poseban i po tome što je u njemu došlo do preplitanja uloga inicijatora talasa, uspešnog primaoca, kao i reformatora modela. Naime, primer tromesečnog koordinisanog opozicionog, građanskog i studentskog protesta iz 1996/7 bitno je uticao na proces demokratizacije u Bugarskoj i Rumuniji. Iskustva razvijena u ta dva slučaja ojačala su borbe protiv Mečijarovog režima u Slovačkoj, koji su, sa svoje strane pomogli pokretima u Hrvatskoj i Srbiji tokom 2000. godine. Nova srpska iskustva sa koordinisanjem postizbornih pritisaka pokazala su se, potom, važnim za uspeh procesa demokratizacije u Gruziji, a potom i Ukrajini i Kirgistanu.

zajedničkog predsedničkog kandidata, na organizovanje velikog broja nenasilnih akcija (ulični teatar, koncerti, razne akcije simboličkog karaktera...) koje sistematski provociraju režim i dovode do masovnih hapšenja i do njegove diskreditacije (Otpor), na sprovođenje motivacionih (npr. kampanja nevladinih organizacija za fer i demokratske izbore IZLAZ 2000) i predizbornih kampanja (koaliciona kampanja DOS-a, kao i vanstranačke/omladinske – bela „Vreme je“ i crna „Gotov je“) sa ciljem ostvarivanja što veće izborne izlaznosti. Od izuzetnog značaja je bilo vraćanje poverenja onima koji su odustali od glasanja zbog prethodnih neuspeha kao i mobilisanje mladih birača da izađu na izbore po prvi put zahvaljujući sistematskom radu na obnavljanju nade u mogućnost pobeđe nad Miloševićem. Navedene aktivnosti su predstavljale integralne delove jedinstvenog političkog projekta „normalizovanja“ Srbije. Delikatnu ulogu imala je i intenzivna priprema domaćeg i inostranog javnog mnjenja za predstojeću Miloševićevu izbornu krađu, kao i kontrola biračkih spiskova i nadziranje izborne procedure uz pomoć dobro organizovane mreže monitora, koja je po prvi put omogućila da se protivnik „ima u šaci“ i pre nego što je bilo moguće valjano dokazati da je počinio planiranu izbornu krađu. Najzad, proglašavanjem izborne pobeđe opozicije pre objavljivanja zvaničnih izbornih rezultata, uporedo sa iznošenjem optužbi da je došlo do još jednog pokušaja režimske izborne krađe oduzet je manevarski prostor Miloševiću, koji je inače važio za vrsnog taktičara. U trećoj fazi, pošto je režim ipak pokušao da odloži posledice poraza tezom da predsednički kandidat opozicije nije sakupio dovoljan broj glasova (zbog čega bi bilo neophodno organizovati drugi krug izbora), prelazi se na radničke štrajkove (Kolubara), masovne građanske proteste, pretnju blokadom cele zemlje, kao i pooštavanje pritisaka na režimske ljude na odlučujućim bezbednosnim funkcijama, da bi se zatim slamanje režima dovelo do kraja u okviru spektakularnih petooktobarskih događanja. Glavni politički ciljevi izborne revolucije u Srbiji zaokružuju se na decembarskim parlamentarnim izborima 23. decembra 2000. godine.

Kao što se iz anatomije srpskog slučaja može videti, originalnost modela izborne revolucije tiče se, između ostalog, i činjenice da je njome stvoren okvir za povezivanje prethodno retko spajanih oblika političkog delovanja: 1) rafiniranih izbornih strategija i taktika kakve se primenjuju u stabilnim demokratijama, 2) strategije masov-

ne nenasilne borbe, kakva je ranije korišćena protiv okupacionih i kolonijalnih poredaka, a nešto kasnije i protiv autoritarnih i diktatorskih režima, 3) organizacionih, motivacionih i legitimacijskih mogućnosti novih društvenih pokreta, i najzad 4) političke revolucije kao korenite promene nosilaca vlasti i vrste političkog poretka. Model izborne revolucije u prvi plan postavlja nužnost precizne koordinacije delovanja svih uključenih političkih aktera. Jasno je da zbog složenosti modela svaka konkretna primena izborne revolucije zahteva od učesnika ogromnu količinu energije, iskrenu nadu, veru u mogućnost pobeđe, strpljenje, izdržljivost, hrabrost, spremnost na saradnju i potčinjavanje ličnih interesa zajedničkim ciljevima, kao i odlično poznavanje tehničkih detalja vezanih za izborni proces i strategije vođenja izbornih kampanja. Razumljivo, model traži i velike količine novca, kao i spremnost na pomoć nekoga ko je u stanju da prenese sva potrebna tehnička znanja, pružajući pritom kontinuiranu političku podršku.

Izborna revolucija nije samo složeni obrazac za političko delovanje, ona podrazumeva i veoma značajan teorijski okvir, koji je u našim stručnim krugovima i široj javnosti neopravdano zanemaren. Pre svega, model izborne revolucije može da pomogne da se na temeljniji i nijansirani način shvate petooktobarski događaji, kao i uloga „Otpora“ i drugih aktera u njima.¹⁰ Potom, model izborne revolucije može da olakša poređenje „srpskog puta u demokratiju“ sa političkim događajima poput „obojenih revolucija“ u postsovjetskim republikama ili „revolucije kedrova“ u Libanu. Sistematska analiza uspehli i neuspehli slučajeva izborne revolucije, izdvajanje presudnih faktora i ukazivanje na nužne uslove može da pomogne i pri predviđanju ishoda novih talasa demokratizacije, poput onog koji izgleda da se sprema u Iranu. Model izborne revolucije može da doprinese i ispravnijem razumevanju promenjene logike odnosa između „davala-

¹⁰ Naime, u periodu između kraja 1998. i početka 2000. godine gotovo svi akteri projekta demokratizacije Srbije prihvatili su da u manjoj ili većoj meri uklope svoje aktivnosti u obrazac nenasilne izborne revolucije, koji je time postao master-plan za rušenje Miloševićevog režima. U tom smislu, ni jedna od njihovih aktivnosti ne može se pravilno razumeti bez uzimanja u obzir konkretnih posledica prilagođavanja modelu izborne revolucije. Model nudi i rešenje dileme oko klasifikacije petooktobarskih događanja – izborna revolucija obuhvatnije i verodostojnije objašnjava događanja nego što to čine do sada korišćeni modeli poput prevrata, puča ili „klasične“ revolucije (npr. Goati 2001).

ca“ i „primalaca“ pomoći u međunarodnoj politici nakon kraja hladnog rata. Najzad, uspešnost modela izborne revolucije u okviru najnovijeg „talasa demokratizacije“ otvara mogućnost razmatranja obnovljene uloge društvenih nauka u oblikovanju političke stvarnosti u savremenom svetu. Naime, uspešno sintetizovanje i sprovođenje modela izborne revolucije je posledica, barem jednim delom, sistematskog višedecenijskog razmišljanja o političkim i društvenim preduslovima procesa demokratizacije u različitim delovima sveta.¹¹ Na žalost, taj veoma koristan teorijski model, kome je u studiji posvećen ceo odeljak, nije uspeo da izazove pažnju prof. Golubović.

Nerazumevanje logike funkcionisanja izborne revolucije vodi ka sledećem problemu: implicitnoj ili-ili logici u tumačenju odnosa

¹¹ Uverljivu ilustraciju dobrovoljne sprege društvenih nauka i državne politike pružaju misli o nužnosti izgrađivanja američke spoljne politike usmerene na globalno širenje demokratije koje je još 1991. godine formulisao Leri Dajamond, jedan od najistaknutijih američkih teoretičara procesa demokratizacije: „We are not at the end of history, but at a critical turning point in history, a window of opportunity that is open as never before but could soon narrow or slam shut for years to come. Not since the end of World War II have we had so much scope to shape the political character of the entire world for generations to come. The U.S., in concert with its democratic allies, has enormous power to aid and empower the struggles for democracy around the world (Diamond 1991, 2).“ Odredivši da je nastupio „demokratski trenutak“ u svetskoj istoriji, Dajamond nastoji da obrazloži tezu da je u američkom nacionalnom interesu aktivna izgradnja „demokratskog sveta“, ukazujući na političku, pa čak i ekonomsku isplativost takvog pregnuća: „Short-term assistance to Eastern Europe and the Soviet Union will amount to billions, perhaps tens of billion of dollars over the next few years. This is a massive undertaking, but there is no higher strategic interest of the U.S. and the Western world in this decade than the lasting democratization of the former Eastern bloc countries – especially the world’s only other nuclear superpower. Even if the U.S. share of this aid amounted to several billion dollars a year, it would still be a fraction of what we spend annually to counter the Soviet military threat. Shifting that fraction into support for democratic change in the Soviet Union might eventually eliminate that threat altogether (Diamond 1991, 6).“ Najzad, Dajamond se ne libi ni da veoma hladnokrvno svede moralni račun politike za koju se zalaže: „Many of the challengers to the existing order – to ‘stability’ – will be peoples like the Kurds, and the Lithuanians, Latvians, Estonians, Georgians, Slovenians and Tibetans, who are challenging oppressive authoritarian regimes. In such cases, we may be forced to choose between stability and the chance for a more decent and democratic order. This is both a moral and strategic choice. As the world’s most powerful democracy, at a moment of unprecedented democratic ferment, we should have the vision, imagination and courage to defend the democratic rights of both individuals and nationalities, even when they may seem to conflict with ‘national sovereignty’ or ‘regional stability.’ There is no chance to create a new world order unless we are prepared to see autocratic and unjust old orders — and empires – crumble (Diamond 1991, 16).“

između stranih i domaćih političkih aktera. Prof. Golubović kao da veruje da ako se prizna veliki značaj „stranom faktoru“, to nužno podrazumeva mali značaj domaćeg. Takva logika zaista je karakterisala neke od ranijih modela odnosa među neravnopravnim državama, od najprostijih poput tehničke pomoći, preko spolja dirigovanih državnih udara, sve do veoma komplikovanih poput „nametanja demokratije“. Međutim, u slučaju izborne revolucije radi se, kako mi se čini, o srazmerno novom tipu političkog odnosa. Novina se sastoji u usmerenosti na *sinergiju dejstava*, odnosno u *uzajamnom osnaživanju* različitih aktivnosti davalaca i primalaca političkih oblika pomoći. Umesto da kruto diriguje procesom od početka do kraja, angažujući u svim fazama delovanja prvenstveno sopstvene profesionalne „kadrove“, strani partner u okviru ovog relativno novog tipa pristupa nastoji da početnim transferom znanja i sredstava, kao i adekvatnom stimulacijom, što potpunije pokrene lokalne ljudske potencijale i prepusti im u velikoj meri inicijativu za rešavanje konkretnih problema. Pri tome strani partner nastoji da zadrži što je moguće više kontrole nad procesom. Taj cilj ostvaruje se prvenstveno preko 1) zadržavanja monopola nad znanjem, tehnikama i sredstvima, preko 2) tihog kooptiranja elita uključenih u saradnju, kao i zahvaljujući 3) stavkama neformalnog ugovora koji se sa tim elitama sklapa, a kojim se definišu koordinate budućeg političkog poretka. Razumljivo, ostvareni stepen kontrole iz raznih razloga može ostati daleko ispod nivoa koji je bio očekivan, ali ga u nekim slučajevima može i premašiti. U okviru modela političke sinergije važi sledeće pravilo – što se više znanja i sredstava uloži sa strane, to više zamisli, inicijativa, pa i originalnih rešenja postaje ostvarljivo u domaćoj režiji. I obrnuto, što je više preduslova za sprovođenje modela unapred ispunjeno kod kuće, i što više volje, entuzijazma i spremnosti na promene ispolji lokalna populacija, to će strani faktor biti više zainteresovan da pruži pomoć.¹² Model se potom u hodu prilagođava i preoblikuje, a zatim se kao

¹² Tako Bansova i Volčikova navode sledeće preduslove za uspeh izbornih revolucija: „Democracy assistance is more likely to bear fruit in states that 1) have kept one foot in the democratic door, perhaps by holding regular and at least somewhat competitive elections; 2) have parties and a developed civil society that can act as local allies for democratization efforts; 3) exhibit short-term democratization-friendly trends such as increasingly competitive local elections, popular protests, vigorous legislatures and courts, cooperation among opposition groups, and popular opposition leaders; and 4) share borders with states that are both democratic and similar to them (Bunce and Wolchik 2006, 14 Favorable Conditions...)“

paket obrazaca (*template*) prenosi na nove kandidate za demokratizaciju. Pri svakom novom prenosu, prethodni korisnici paketa uključuju se u obuku novih aktivista, obogaćujući paket iskustvima koja su stekli tokom primene obrasca. Model sinergije uključuje, dakle, i principe *interaktivnosti*, *samoizgradnje* i *maksimalnog korišćenja lokalnih resursa*. Ovde nije teško pronaći sličnost sa logikom savremenih marketinško-trgovinskih pristupa u okviru kojih se pridobijanje novih konzumenata prebacuje sa skupo plaćenih profesionalaca iz zemlje porekla proizvoda na društvene mreže već pridobijenih lokalnih potrošača.¹³ Svaki konzument proizvoda u okviru višeslojnog pristupa marketingu ima mogućnost da postane trgovac, diler i kreator sopstvene zarade, razumljivo u meri u kojoj se pokaže sposobnim da instrumentalizuje društvene mreže rođaka, prijatelja i poznanika, pretvarajući ih u kupce i dilere linije proizvoda za koju i sam radi. Troškovi za marketing i organizaciju prodajne mreže, pa čak i deo odgovornosti za uspeh na tržištu, prebacuju se na taj način sa proizvođača, odnosno vlasnika „brenda“ na kupca-prodavca. S druge strane, kupac-prodavac dobija dobar motiv da postane „vernik“ kako samog proizvoda, tako i tržišne filozofije koja stoji iza njegove distribucije. Naime, vera u proizvod i filozofiju koja iza njega stoji, uz pomoć koje ubeđuje nove kupce, materijalizuje se u dobitak kroz stimu-

¹³ Tako autori prvog domaćeg priručnika o nenasilnoj političkoj borbi na sledeći način objašnjavaju politički potencijal Multi-level marketing pristupa: „Multi-Level Marketing (MLM) is a system of marketing which puts more emphasis on recruiting distributors than on the selling of products. MLM is very attractive, however, because it sells hope and appears to be outside the mainstream of business as usual. It promises wealth and independence to all included in your network, and treats your activists as an important part of the network. One of the most successful MLM schemes is Amway. It has millions of distributors worldwide with sales in the billions... The idea behind this book is that knowledge on strategic nonviolent struggle may be „sold“ („marketed“) to thousands of new people in your community by using this model (Popovic, Milivojevic, Djinovic 2006, 145).“ Dalje u tekstu autori ukazuju na kohezioni potencijal iskorišćenog marketinškog pristupa: „‘Investment’ in new activists (e.g., by offering trainings and workshops), as well as supplying them with different materials (e.g., copies of this book), will persuade them that the movement ‘counts on them’, and will motivate them to invest even more of their time and energy to help achieve your mission (Popovic..., 144-5)“; kao i: „When volunteers begin to train new volunteers, this becomes a powerful mechanism for group cohesion, and defines the character of your movement (Popovic..., 148). MLM pristup bio je osnova Act-Recruit-Train (ART) modela za izgradnju pokreta koji je razvijen u Centru za ljudske resurse Otpora. Prema tome, u slučaju pokreta ima smisla govoriti o pretvaranju MLM-a u koncepciju „Multi-Level Knowledge Transfer“ (Popovic..., 145-7).

laciju koju ostvaruje u zavisnosti od broja prodatih proizvoda, odnosno brzine širenja mreže novih potrošača. Pri tome, uspešan kupac-prodavac dobija i mogućnost da skokovito napreduje u hijerarhiji, jer ne mora da se bori protiv stranih birokratskih struktura, već ih, barem delimično, stvara i organizuje sam. Kako mi se čini, mentalna ekskurzija u svet inovacija u oblasti tržišnih komunikacija pruža mogućnost da se bolje shvati proces kooptiranja političkih elita do koga dolazi tokom sprovođenja asistiranog projekta demokratizacije. Kooptiranje, naime, ne bi trebalo shvatiti kao mehaničko „kupovanje kadrova“, već pre kao utemeljeno lično iskustvo u kome se kombinuju elementi *motivacije uspehom, samoispunjavajućeg proročanstva i religijskog preobraćenja*. U logici kooptiranja, razni oblici kompenzacije deluju pre kao potvrda da je ispravno shvaćen način na koji svet zaista funkcioniše, nego kao prosta materijalna nadoknada za učinjene usluge. Poput kupaca-prodavaca paste za zube ili ekološke tečnosti za skidanje mrlja, i konzumenti političkih strategija (nenasilna borba) i projekata (demokratizacija) postaju istovremeno „vernici“ kupljenog projekta i misionari njegovog daljeg širenja. Sa svakim pomeranjem u hijerarhiji distributivne mreže, kaleidoskop rastućih materijalnih i psiholoških kompenzacija proizvodi sve prijemčiviju sliku sopstvenog položaja u novom poretku stvari, pa time učvršćuje i verovanje u ispravnost novoprihvaćenih pogleda na svet.

Potrebno je, dalje, na teorijskom planu razlikovati saradnju na osnovama sinergije, odnosno model izborne revolucije (nivo političkih sredstava) i političke ugovore, bilo da su oni sklopljeni formalno ili da imaju podrazumevajući karakter (nivo političkih ciljeva). Takvo razlikovanje pruža mogućnost da se odgovori na još jednu kritiku koju je uputila prof. Golubović, onu koja dovodi u pitanje moju tezu o „gubljenju vlasništva nad političkim uspesima“ u procesu asistiranje demokratizacije. Naime, prof. Golubović mi pripisuje verovanje u mehaničku vezu između prisustva „strane finansijske pomoći“ i „gubljenja vlasništva nad političkim rezultatima“. Stvari, kako mi se čini, stoje drugačije. Ni obim, kao ni vrsta strane pomoći u okviru odnosa političke sinergije nisu razlozi zbog kojih se „gubi vlasništvo“ nad onim što je postignuto. Vlasništvo se gubi na osnovu ugovora koji se za vreme trajanja sinergije sklapa na formalan, a još češće neformalan način sa pripadnicima lokalnih političkih elita koje rukovode procesom demokratizacije. Element ugovora je važan, mada ne i jedini razlog zbog koga sam se opredelio da u

naslov rada uključim faustovski motiv.¹⁴ Naime, izborna revolucija po pravilu samu sebe „otplaćuje“ svojim posledicama, odnosno rušenjem „diktatora“ i uspostavljanjem manje ili više trajnog demokratskog poretka. S druge strane, uslovi ugovora određuju se na osnovu regionalnih ili globalnih strateških ciljeva jače strane, kao i stepena spremnosti na kompromis elita slabije strane. U našem slučaju, stavke ugovora izgleda da su uključivale demontažu federalne države, smanjivanje regionalnog uticaja države-sukcesora, trajan pristup profilisanju njene unutrašnje politike, kontrolu i/ili razgradnju njenih vojnih, policijskih i obaveštajnih efektivna, slabljenje i preusmeravanje lokalne vojne industrije, uklanjanje naučnih potencijala ili resursa koji mogu dovesti do posedovanja strateškog naoružanja, iznuđeno prihvatanje „zvanične verzije“ ratova tokom devedesetih godina i nametanje bezuslovne saradnje sa „međunarodnim institucijama“ poput Haškog tribunala, uključivanje u „evroatlantske integracije“ i korišćenje domaćeg ljudstva i sredstava u globalnim „bezbednosnim aktivnostima“, bezuslovnu „privatizaciju“ i „liberalizaciju“ domaćeg tržišta, pa čak i „dobrovoljno“ odricanje od delova državne teritorije.

U slučaju Otpora, koji je predstavljao samo jedan od elemenata u složenom sistemu srpske izborne revolucije, „gubitak vlasništva“ se odvijao na drugačijem nivou. Gubitak se ispoljio, kako izgleda, u

¹⁴ Najvažniji razlog tiče se plodnosti okvira koji Faustovski motiv nudi za razmišljanje o političkim odnosima između slabih i jakih aktera u savremenom svetu. Naime, kada književni Faust uvidi da mu njegove ljudske sposobnosti ne omogućuju da prevaziđe ograničenja situacije u koju je kao i drugi smrtnici bačen rođenjem, on reševa da pozove u pomoć nadljudske sile. Sklapajući sa njima ugovor, Faust se obavezuje da će za sposobnosti i moći koje će mu na taj način postati dostupne platiti jedinom stvarnom vrednošću koju kao čovek poseduje – svojom dušom. Preveden na jezik savremenog političkog pragmatizma, Faustovski motiv upozorava na činjenicu da kada tražite pomoć za prevazilaženje svojih političkih problema od nekog aktera koji je ekonomski, politički i vojno nesamerljivo moćniji od vas, i to u formi privatnog ugovora između političkih elita koji isključuje garancije međunarodnog prava i načela državnog suvereniteta, onda dolazite u neprijatnu situaciju da morate da pristanete na svaku političku cenu koja će biti određena. U postmodernoj varijanti priče o Faustu, akcenat se dakle premešta sa religijsko-moralističkih konotacija („đavolska“ priroda Mefistofelesa, gubitak „duše“) na konsekvence savremenog političkog pragmatizma. Najsažetije rečeno, faustovska metafora nas u postmoderno doba uči da model asistiranе demokratizacije kakav pruža izborna revolucija, zbog privatizacije politike od strane elita, makijavelističkog manipulisanja izbornim procedurama, kao i sklapanja netransparentnih političkih ugovora može (ali ne mora nužno) da isihodi suštinskim ograničenjima novouspostavljenog demokratskog poretka.

sledećem: kontrolisanom smanjenju prestiža pokreta pod pritiskom korektivnih zapadnih medijskih narativa (npr. objavljivanje iznosa primljene finansijske pomoći), postepenom gubitku spoljašnje podrške za dalju političku ulogu pokreta (pogotovu kritičku) po izvršenju glavnog zadatka, i stavljanju na neograničeno raspolaganje celokupnog fonda saznanja i iskustava pokreta, kao i jednog broja njegovih aktivista, radi primene u sledećim klonovima izborne revolucije. Najproblematičniji oblik „gubitka vlasništva“ u ovoj oblasti povezan je sa duplim političkim paradoksom. Kao prvo, *nenasilni otpor*, politička strategija koja je jedan od svojih najzapaženijih uspeha postigla tokom Gandijeve borbe protiv britanskog kolonijalnog poretka u Indiji postaje danas važan mehanizam širenja novih oblika imperijalizma. Kao drugo, *organizacioni i motivacioni potencijali novih društvenih pokreta*, koji u savremenom svetu funkcionišu kao jedna od retkih brana protiv nasilja „novog svetskog poretka“, odnosno nekontrolisane globalizacije, postaju pred našim očima važno sredstvo uspostavljanja i daljeg učvršćivanja tog istog poretka. Tako prakse na kojima se temelji nada u oslobođenje od lokalne autokratije, zahvaljujući mogućnostima koje otvara model izborne revolucije, istovremeno postaju i oruđa globalne hegemonije.

Zabluda kojoj ja, kako prof. Golubović veruje, slepo robujem, vodi me u sve ozbiljnije greške. Najtežu od njih autorka vidi u mojoj analizi jedne od najvažnijih strategija kojima se Otpor služio. Radi se o praksi koja je u mojoj studiji, moram priznati, ne baš najelegantnije nazvana „strategijom svesne viktimizacije“. Zanimajući nedvosmislene navode kako stranih analitičara, tako i domaćih aktivista pokreta koji idu u prilog tumačenju koje nudim, prof. Golubović me optužuje da sam u analizi te strategije napravio dve nedopustive greške. Prvo, tvrdeći da se Otpor svesno služio „imidžom“ žrtve ja, po njoj, impliciram neistinitost njegovog statusa žrtve. Drugo, tvrdeći da se Otpor statusom žrtve koristio u okviru strategije svesne viktimizacije, ja „optužujem“ članove pokreta da su pristali na „mazohizam“ kao deo „namenjene im uloge“. Čini mi se da obe teze koje iznosi prof. Golubović svedoče o nerazumevanju veoma važnih osobina pokreta na koje sam želeo da skrenem pažnju – njegove rešenosti da primenjuje *strategiju nenasilne borbe* i njegove osposobljenosti za *proaktivno političko delovanje*. Naime, svaki nenasilni pokret pokušava da svoju neopremljenost ili nevoljnost da primenjuje nasilje pretvori

u moralnu snagu i političku prednost, a sposobnost i spremnost svog oponenta da pribegava nasilju u izvor njegove moralne diskreditacije i političkog poraza.¹⁵ Tako slabost slabog postaje njegova snaga, a snaga jakog postaje njegova slabost. Snaga slabog, dakle, neposredno proističe iz njegove sposobnosti da disciplinovano sprovodeći nenasilnu borbu za sebe izbori status *nevine žrtve*. Takav ishod je nemoguć bez spremnosti jače strane na nasilje. Iz tog razloga, slabijoj strani je u interesu da jača pribegne nasilju, pod pretpostavkom da uspe da razvije mehanizme kontrolisanja posledica tog nasilja. S druge strane, proaktivno političko delovanje podrazumeva neprekidno držanje protivnika u defanzivi, tako što mu se stalno nameću izazovi na koje on mora, a najčešće nije u stanju da adekvatno odgovori. Kombinovanjem ova dva pristupa dobija se veoma efikasan tip političke prakse koju sam u radu, u odsustvu boljeg izraza, nazvao strategijom svesne viktimizacije.¹⁶ Aktivna nenasilna strana, u ovom slučaju Otpor, neprekidno i na sve moguće načine provocira stranu koja raspolaže silom, gura je u defanzivu, i time povećava njenu nervozu i spremnost na pribegavanje nasilju. Kada jača strana podlegne izazovu, slabija strana dolazi u priliku da obezbedi sebi moralni kapital žrtve. Razumljivo, primena strategije ima smisla samo u okolnostima u kojima je prisutna zainteresovanost domaćih i svetskih medija za sudbinu nenasilne strane, kao i spremnost međunarodne zajednice da izvrši jak moralni, pa i svaki drugi pritisak na nasilnu stranu.¹⁷ Otpor je svoju varijantu strategije svesne viktimizacije najdoslednije razradio u okviru takozvanog „Plana B“. Plan B je počivao na osnovnoj obuci kroz koju su prolazili svi novi članovi pokreta.¹⁸ Obuka ih je osposobljavala da izađu na kraj sa strahom i stresom prilikom

¹⁵ O strategiji nenasilne borbe više u: Sharp 1973, Šarp 1999, kao i Spencer, Miller, Sharp 2001.

¹⁶ Interesantno je da su sve samoproklamovane „prozapadne“ strane u sukobima na teritorijama bivše Jugoslavije (Slovenija, Hrvatska, bosanski Muslimani, kao i kosovski Albanci) bile spremne da se služe varijantama strategije svesne viktimizacije, čak i onda kada nisu pribegavale nenasilnom otporu, kao i da su sve te strane dobile podršku ključnih zapadnih medija neophodnu za uspeh takve strategije.

¹⁷ S druge strane, ako većina navedenih preduslova nije ispunjena, povećava se verovatnoća „Tjenanmenskog scenarija“. Tada, naime, strana koja raspolaže silom dobija priliku da svoju prednost iskoristi bez plaćanja previsoke cene.

¹⁸ Delovanje Plana B je rekonstruisano na osnovu detaljnog opisa koji je ponudila Zorana Smiljanić, u to vreme trener pokreta i menadžer izborne kampanje „Vreme je“, a kasnije i NDI regionalni trener za političke kampanje (Smiljanic 2003).

hapšenja, i izgrade preko potreban proaktivni politički stav. Plan je podrazumevao paralelno aktiviranje dva, a u nekim slučajevima čak i tri odvojena tima, koji su koordinisano sprovodili različite unapred pripremljene zadatke i time ostvarivali zajednički cilj – vršenje pritiska na režim, provociranje hapšenja, moralnu diskreditaciju onih koji donose odluke o hapšenju, i, najzad, demoralisanje pripadnika represivnog aparata. Tim A bi dobio zadatak da izvodi neki protestni program na ulici, čime je s jedne strane ostvarivana politička mobilizacija građana, a sa druge svesno provociran režim. Ukoliko provokacija uspe, članovi tima bili su hapšeni. Tada je na scenu stupao Tim B, čiji je zadatak bio da izvodi protestni program ispred policijske stanice u koju su bili privedeni pripadnici prvog tima, sve do njihovog puštanja na slobodu. Plan je podrazumevao stalnu koordinaciju mobilnim telefonima, angažovanje dežurnih advokata koji su odmah dolazili da bi pružili zaštitu privedenima, lanac domaćih nezavisnih medija koji su uživo prenosili vesti o privođenju i eventualnom maltretiranju aktivista, strane medije, kao i međunarodne nevladine agencije za ljudska prava koje su u slučajevima dužeg zadržavanja ili fizičkog maltretiranja vršile direktan pritisak na režim da pusti uhapšene. Na kraju lanca nalazile su se strane vlade, koje su mogle da vrše direktan pritisak na sam vrh srpskog režima. Plan je, osim prethodne pripreme, uključivao i prihvatanje i podršku privedenima nakon puštanja na slobodu, kao i obezbeđivanje naknadne medijske pažnje koja je žrtve privođenja pretvarala u heroje borbe protiv morskog režima. U tom smislu, uz pomoć Plana B rizik kojem su izlagani aktivisti bio je kontrolisano svođen na najmanju moguću meru, a oni su bili pripremljeni da izađu na kraj sa psihološkim i drugim posledicama sprovođenja plana. Treba istaći da je retko koji srpski politički akter uložio toliko pažnje i vremena da bi osigurao bezbednost svojih „običnih“ aktivista kao što je to radio Otpor. Zahvaljujući Planu B režim je uterivan u gotovo bezizlaznu situaciju. Ukoliko ne bi odgovorio na provokaciju, rizikovao je da izgubi kredibilitet i sposobnost da uliva strah, a ukoliko bi naredio hapšenje mladih nenasilnih aktivista gubio je na moralnom planu i postajao odbojan čak i sopstvenim simpatizerima i pojedincima u snagama bezbednosti.¹⁹ Ivan Marović je strategiju koja stoji iza Plana B iskazao na najsazetiji mogući način – „mi se

¹⁹ O efektima strategije na pripadnike snaga bezbednosti videti Binnendijk and Marovic 2006.

hranimo represijom režima“. U tekstu objavljenom u *Vremenu* u jeku kampanje rušenja Milošević, u kome govori o „širenju zaraze“ kao glavnoj strategiji mobilizacije građana i stvaranja razdora unutar režima, Marović pojašnjava svoju ideju o represiji kao „hrani“ pokreta: „Da bi sprečio ovu ‘zarazu’, režim mora da pribegne sili. Ali tu postiže kontraefekat. Umesto da uguši ‘zarazu’, režim je samo još pospešuje.“ (*Vreme* br. 491, 3. jun 2000, Kako pobediti na izborima. Širiti „zarazu“.) Srđa Popović je, ako je verovati Institutu za mir Sjedinijenih Država (USIP), na još eksplicitniji način potvrdio Marovićevo tumačenje strategije svesne viktimizacije: „Finally, it’s important to gain international media attention, which, unfortunately, is easier to obtain if there is violence. However, the necessity of putting nonviolent protestors in a situation where the police will likely beat them can be difficult to explain to supporters“ (<http://www.usip.org/peacewatch/2002/2/nonviolent.html>).

Prof. Golubović teško izlazi na kraj i sa „protivrečnim izjavama i tvrdnjama“, kojima po njoj obiluje moja studija. Glavnu „protivrečnost“ ona vidi između tvrdnje da „politički model izborne revolucije čak računa unapred na samosvojni razvoj pojedinih elemenata bez kojih on ne može uspešno da funkcioniše“ i tvrdnje po kojoj se radi o „modelu koji je razvijen spolja i počiva na kontinuiranom dirigovanju lokalnim aktivnostima“.²⁰ U ovom slučaju izgleda da se radi o sadejstvu nepreciznosti u formulaciji i različitim tumačenjima logike koja je na delu u već pomenutom modelu političke saradnje na osnovu sinergije. Ako tvrdim da je model izborne revolucije pre našeg slučaja uspešno oprobano u drugim sredinama, poput Slovačke, potom da je kao već oformljen operativni „paket“ ponuđen srpskoj opoziciji, Otporu, nevladinim organizacijama, slobodnim medijima, sindikatima i drugim pripadnicima antimiloševićevske koalicije, i najzad da je njegovo sprovođenje bilo pažljivo nadgledano i pomagano u odlučujućim trenucima, ne znači da time mehanički odričem „hrabru, energičnu i uspešnu mobilizaciju građana za razaranje sistema iznutra“. Naprotiv, čini mi se da na taj

²⁰ Za neadekvatno tumačenje snosim odgovornost i sam. Naime, način na koji sam formulisao drugi iskaz zaista ostavlja prostor za tumačenje poput onoga koje je ponudila prof. Golubović. Bio bih precizniji i bliži nameravanom smislu da sam napisao da se radi o „modelu koji je razvijen spolja i počiva na kontinuiranom dirigovanju ključnim aspektima lokalnih aktivnosti“. Na žalost, iskoristio sam manje preciznu formulaciju.

način činim razumljivim zbog čega je ovog puta ishod hrabre i istrajne borbe građana bio drugačiji nego npr. 1991, 1992, pa čak i 1996/7. Naime, lokalni akteri i bez obuhvatnog plana i obezbeđene strane podrške mogu započeti rušenje autokratskog ili diktatorskog režima, ali se u savremenom sve tesnije povezanom svetu teško mogu nadati potpunom uspehu bez „poravnavanja svih neophodnih zvezda“, kako bi to slikovito rekao Majkl MekFaul. S druge strane, strani akteri bez spremnosti, odlučnosti i hrabrosti lokalnih elita i građanstva ne mogu ni započeti projekat nenasilnog rušenja nekog „nedemokratskog“ režima. U tom smislu, možda se može tvrditi da je u projektima nenasilne demokratizacije značaj lokalnih preduslova i aktera veći od značaja stranog faktora. Meni se, međutim, čini da je pravilnije reći da u slučaju izborne revolucije uspeha nema bez intenzivne političke sinergije. Celoviti plan aktivnosti koji je ponuđen modelom izborne revolucije bio je sveobuhvatniji i promišljeniji, a zasigurno i ciničniji od svih prethodnih, ako je njih uopšte i bilo, osim pukog nastojanja da se „sruši Milošević“. Većina nas koji smo se našli 5. oktobra ispred Skupštine, a pretpostavljam da je tako bilo i u slučaju velike većine običnih Otporaša, ni tada još nije bila svesna karaktera i obima strane pomoći projektu koji smo sprovodili. Pa ipak, ta je pomoć omogućila da naše akcije dobiju onu pragmatičnost, pa time i uspešnost, koju nisu imale kada smo isti cilj pokušavali da ostvarimo tokom ranijih protesta. Veoma je važno napomenuti da je Otpor, kako zbog sposobnosti, odlučnosti i posebnih kontakata svoje elite sa stranim stručnjacima i drugim akterima, tako i zbog iskrene nade, entuzijazma, maštovitosti, hrabrosti i upornosti svojih običnih članova, pokazao daleko veću sposobnost za prilagođavanje modelu političke sinergije od ostalih domaćih aktera, a pogotovu od nekih političkih stranaka.

Preostaje mi, najzad, da ponudim objašnjenje onoga što prof. Golubović naziva mojom „neobjektivnošću“, pa čak i „sarkazmom“. Radi se, i ovaj put, o našem neslaganju oko valjanih načina da se izađe na kraj sa novim vrstama naučnih, pa i vannaučnih izazova. Kako, naime, precizno izdvojiti ono što je presudno kada govorimo o novom tipu pojave koja stvara utisak da nema lako utvrdivu, jednoznačnu i trajnu suštinu? Kako objektivno pisati o pojavi koja je igrala jednu od najznačajnijih uloga u ostvarivanju nadanja mnogih od nas, a čiji je uspeh, makar i posredno, doveo do gubitka mnogih

naših iluzija? Kakav stav zauzeti prema nekom političkom akteru koji se iskreno i veoma uspešno borio za slobodu u svojoj zemlji, a zatim, kako izgleda, pronašao profesionalno-lukrativni interes da zajedno sa stranim ekspertima i „diplomata“ ruši „nedemokratske režime“ i u nizu tuđih zemalja? Pokušavajući da izađem na kraj sa pomenutim izazovima, odlučio sam u prethodnom tekstu da sledim pouke koje mi je kao istraživaču upućivala proučavana pojava, a ne neko spoljašnje unapred zadato načelo. Pošto mi nije izgledala kao jednodimenzionalna, pokušao sam tada da je ne određujem na jednoznačan način, nego da uzmem u obzir što je moguće više aspekata, nalazeći za svaki od njih adekvatan izvor. Možda sam zbog toga izgubio usredsređenje na ono što je u istraživanoj pojavi najbitnije. Kako sam u njoj video začuđujuće delatno sadejstvo prilično kontradiktornih tendencija, išao sam za tim da ni jednoj od suprotstavljenih dimenzija ne dam veći značaj nego što ga zaista ima. Možda su iz tog razloga i moji zaključci postali kontradiktorni. Ako mi se učinilo da ispitivana pojava zaslužuje i divljenje i upitanost, pokušao sam da pronađem način da to nagovestim u tekstu, makar i metaforama, ali tako da bude jasno šta je uzrok i jednome i drugome, kao i da svojim nagoveštajima ne onemogućim čitaocima drugačija viđenja i vrednovanja. Možda je zbog toga postao manje jasan „razlog“ zbog koga sam rešio da napišem svoju prethodnu studiju. Najzad, nastojao sam da ostvarene uvide ne smatram konačnim, tako da sam i priliku koju mi je ponudila prof. Golubović, umesto za odbranu „jedine moguće istine“, nastojao da iskoristim za nijansiranje postojećih i osvajanje novih saznavnih pomaka. Zbog toga sam unapred odustao od na ovim prostorima često priželjkivane „prilike“ da naš dijalog definišem kao sukob iz koga neko mora da izađe kao „pobednik“, pa još i „politički korektan“ pobednik.

Čini mi se da je najneposredniji način da odgovorim na ocenu da je moja studija neobjektivna i sarkastična taj da iznesem svoj lični stav prema onome što smatram najproblematičnijim, ali i najvrednijim u političkoj zaostavštini Otpora. Poći ću od onoga što smatram njegovim negativnim nasleđem. Tu zasigurno svrstavam lakoću sa kojom su neki njegovi vodeći predstavnici bili spremni da pristanu na netransparentne ugovore koji imaju dalekosežne posledice po zajednicu kojoj barem nominalno pripadaju. Za osudu je i uzvišena nezainteresovanost nekih od njih za mišljenja i sudbine onih običnih,

„nedovoljno prosvেćenih“ ljudi bez kojih ni njihovi javni, ali ni privatni planovi ne bi imali mogućnost da se ostvare. Problematičnom se može smatrati i spremnost nekih od njih da budu kooptirani u projekte globalne dominacije, a posebno u ne baš sasvim naivne političke tehnologije njihovog sprovođenja. Najzad, uzeti zajedno, navedeni elementi negativnog nasleđa su opteretili veoma važan organizacioni okvir novog društvenog pokreta i učinili ga politički neupotrebljivim u formi u kojoj je prethodno uspešno funkcionisao – u formi široko utemeljenog konsenzualnog kritičko-graditeljskog društvenog pokreta. I dalje mi se čini da upotreba izraza „zlatni dečak“ da bi se ovakve posledice vrednosno konotirale ne govori o nameri da se neko zlonamerno unizi. Pa ipak, upravo je taj jedan primer bio dovoljan uvaženoj prof. Golubović da me optuži za skliznuće u sarkazam. S druge strane, najvrednijima u zaostavštini Otpora mi se čine sledeća međusobno povezana postignuća. Pre svega, Otpor je uspeo da u veoma složenim domaćim i međunarodnim političkim uslovima obnovi model uspešnog prilagođavanja organizacijskog okvira novih društvenih pokreta zadacima asistiranje demokratizacije Srbije. Pri tome je započeo stvaranje zanimljivog socijalno-inkluzivnog političkog okvira sa velikim konsenzualnim potencijalom, i sposobnošću za istovremeno negativno (protiv Miloševića) i pozitivno političko delovanje (za „normalnu Srbiju“). Na žalost, sam Otpor je posle 5. oktobra doprineo srazmerno brzom urušavanju tog okvira. Tu je moguće prepoznati nedovoljno dosledan pokušaj političke instrumentalizacije nasleđa poljske „Solidarnosti“, o kome u svojoj kritici govori prof. Golubović (Golubović 2007). Još je značajnija njegova sposobnost da za veoma kratko vreme iznova pokrene posustalu nadu u mogućnost političkog boljitka u različitim i naoko suprotstavljenim slojevima srpskog društva. Najzad, najtrajnijim pozitivnim nasleđem mi se čini njegova opredeljenost da svojim članovima čvrsto usadi proaktivno usmerenje i osećaj lične odgovornosti za uspeh, kako u političkom delovanju, tako i u ličnim životima. Naime, nada u ostvarljivost bolje sutrašnjice čini mogućim istrajno i dosledno učestvovanje u političkom životu, pogotovu u uslovima u kojima je ono skopčano sa stvarnim rizicima i iskušenjima. U tom smislu, sposobnost da se usadi nada u širokim slojevima građanstva je jedan od najvažnijih preduslova za uspešan ishod procesa demokratizacije. Otpor je sistematski radio

na nekoliko međusobno povezanih, ali izdvojivih oblika nade. Pre svega, radilo se o nadi da je Miloševića uopšte moguće ukloniti sa političke scene. Posle mnogobrojnih političkih poraza i razočarenja, obnavljanje nade u smenljivost režima predstavljalo je zaista veliki politički uspeh. Potom, Otpor je doslednom primenom strategije nenasilnog otpora stvorio nadu da je političku promenu moguće postići mirnim putem, u legalnom okviru kakav pružaju izbori, a ne kroz građanski rat i krv, čemu su neki politički akteri izgleda bili skloniji. Time je, između ostalog, ideju radikalne društvene promene učinio prijemčivijom nego što bi bila da je podrazumevala primenu nasilja. Ne treba zaboraviti ni uspešno probuđenu nadu u mogućnost proaktivnog političkog delovanja. Otpor je pokazao da je Miloševića moguće u političkom smislu „držati u šaci“ i u banalnosti svakodnevnog života, a ne samo u herojskim trenucima kada se rešavaju sudbinska pitanja nacije. Najzad, radilo se o nadi da je Srbiju po svrgavanju Miloševića moguće zajedničkim političkim naporom svih zainteresovanih uključiti u zamišljeni politički entitet koji je pomalo naivno nazivan „sav normalni svet“. Neki od ključnih političkih aktera u Srbiji pokazali su se manje iskrenim i doslednim u svom delovanju, pa time i manje sposobnim od Otpora da pobuđuju navedene oblike nade. To je pogotovu važno za njen najkompleksniji oblik – za verovanje da je Srbiju moguće učiniti „normalnom zemljom“ u razumno kratkom roku, i to bez „misionarskih“ ucena i pretnji „okupacijama“, „motkama“, „vešalima“ i drugim oblicima „modernizatorskog“ i „prosvetiteljskog“ političkog nasilja. Utemeljenost nade u „normalnu“ budućnost Srbije dobrim delom je proisticala iz još jednog elementa pozitivnog političkog nasleđa Otpora – iz njegove rešenosti da osposobi svoje članove za izgradnju doslednog i odgovornog ličnog stava, kako u političkoj borbi, tako i u njihovom svakodnevnom životu. Tu je ponovo moguće uočiti razliku između nekih političkih stranaka koje su težile da sudbinu Srbije vežu za političke i ljudske kvalitete svojih lidera i za zamišljene mesijanske uloge samih stranaka, bilo da su definisane kao „guranje Srbije u Evropu“ ili kao „dosledna odbrana srpskog nacionalnog interesa“, i Otpora koji je iskrenije od njih insistirao na odgovornosti svakog pojedinca za ishod kolektivnog poduhvata „normalizacije Srbije“. Mnogi mladi ljudi postali su zahvaljujući znanjima i iskustvima koja su stekli u Otporu spremniji da svoj budući život vide

pre kao ishod sopstvenih planova i rešenosti da se oni sprovede, nego kao „neumitnu sudbu“ koju im neko van njih samih nameće ili obezbeđuje, bilo da se radi o Miloševićevom režimu ili o nekom drugom domaćem ili stranom političkom projektu. Na žalost, negativni elementi nasleđa pokreta, u sadejstvu sa opštim tokovima u srpskom društvu i u međunarodnom okruženju, uspeali su da u godinama posle uspeha izborne revolucije kod mnogih uzdrmajuju nadu u mogućnost brzog ostvarenja političkog projekta „normalne Srbije“. Slabljenje nade da je projekat „normalne Srbije“ ostvarljiv u skorijoj budućnosti išao je uporedo sa urušavanjem vere da je za lični uspeh u savremenoj Srbiji dovoljno imati dobar i pošten plan, uz rešenost i sposobnost da se on dosledno sprovodi.

Na samom kraju, želim da istaknem da nisam, poput uvažene prof. Golubović, ubeđen da „pasivnost građana, koji sve više upadaju u stanje apatije“ za uzrok ima pokušaje da se utvrdi šta se zaista dešavalo u presudnim danima za uspostavljanje demokratije u Srbiji, makar takvi pokušaji imali i ozbiljne nedostatke. Pre će biti da apatiju izazivaju sve dublji jazovi sa kojima obični građani moraju danas da se suočavaju. Na prvom se mestu nalazi nesklad između njihovih katkad ne baš sasvim realnih očekivanja i svakodnevice u kojoj moraju da žive. Potom, tu je zjapeći raskorak između onoga što domaće i strane političke elite govore i onoga što te elite stvarno čine. Najzad, ne treba zanemariti ni nesaglasje između onoga što vide, osećaju i razumeju građani i onoga što im se kao objašnjenje sveta u kome žive nudi od strane mnogih „angažovanih“ društvenih naučnika.

Ovaj pokušaj da se dijaloški povežu uvidi ostvareni sa naoko suprotstavljenih stajnih tačaka, koje sam sa dozom ironije i samoironije nazvao „subjektivističkim objektivizmom“ i „objektivističkim subjektivizmom“, vidim kao doprinos smanjivanju trećeg od gore pomenutih raskoraka. Dok god, kao oni od kojih se očekuje da to mogu i treba da urade, ne budemo voljni da razvijamo i/ili primenjujemo valjane teorijske modele, kakvim smatram i model izborne revolucije, i dok god njihovom primenom ne poboljšamo uvid u ono što smo sami činili i činimo i dalje, bićemo svi zajedno osuđeni da ponavljamo čak i one političke greške koje bi bilo moguće izbeći. Ako od takvog zadatka odustanemo, rizikujemo da postanemo ili ostanemo saučesnici u tuđoj, ali i sopstvenoj apatiji.

Literatura

- Ackerman, Peter and Jack Duvall, 2000, *A Force More Powerful: A Century of Nonviolent Conflict*. New York: Palgrave.
- Anastasijević, Dejan, ed., 2000, *Out of Time. Draskovic, Djindjic and Serbian Opposition Against Milosevic*, London: Institute for War and Peace Reporting and Central Europe Review.
- Binnendijk, Anika L., Marovic, Ivan, 2006, „Power and persuasion: Non-violent strategies to influence state security forces in Serbia (2000) and Ukraine (2004)“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39, no. 3 (September), 411-429.
- Brubaker, Rogers, 1996, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bunce, Valerie, 2003, „Rethinking Recent Democratization. Lessons from the Postcommunist Experience“, *World Politics* 55 (January), 167–92.
- Bunce, Valerie J., Sharon L. Wolchik, 2006, „Favorable Conditions and Electoral Revolutions“, *Journal of Democracy*, Volume 17, Number 4 (October), 7-18.
- Bunce, Valerie and Wolchik, Sharon, 2006, *Defining and Domesticating the Electoral Model: A Comparison of Slovakia and Serbia*, CDDRL Working Papers No. 61, May, Stanford: CDDRL.
- Bunce, V. and Wolchik, S. 2007a. Democratizing Elections in the Postcommunist World: Definitions, Dynamics and Diffusion. *St. Antony's International Review*, 2, no. 2 (February), pp. 64-89.
- Bunce, V. and Wolchik, S. 2007b. „Youth and Postcommunist Electoral Revolutions: Never Trust Anyone Over 30?“, In: Joerg Forbrig and Pavol Demes, eds., *Reclaiming Democracy: Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe*. Washington, D.C.: German Marshall Fund, 191-204.
- Bunce, Valerie, Wolchik, Sharon, 2006c. „International diffusion and post-communist electoral revolutions.“ *Communist and Post-Communist Studies*, 39, no. 3 (September), 283-304.
- Cohen, Roger, 2000, „Who really Brought Down Milosevic?“, *The New York Times Magazine*, November 26.
- Diamond, Larry, 1991, (July), *An American Foreign Policy for Democracy*.
- Dobbs, Michael, 2000, „U.S. Advice Guided Milosevic Opposition“, *Washington Post*, Page AO1, Monday, December 11.

- Forbrig, Joerg and Pavol Demeš, eds., 2007, *Reclaiming Democracy. Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe*, Washington: The German Marshall Fund of the United States.
- Foucault, Michel, 1997, „Interview with Paul Rabinow. May 1984“, Translation by Lydia Davis, in: Volume 1 „Ethics“ of „Essential Works of Foucault“, The New Press 1997, <http://foucault.info/foucault/interview.html>.
- Goati, Vladimir, 2001, „The Nature of Order and the October Overthrow in Serbia.“ In Ivana Spasic and Milan Subotic, (eds.), *Revolution and Order: Serbia After October 2000.*, Belgrade: Institute of Philosophy and Social Theory, 45-58.
- Golubović, Zagorka, 2007, „Objektivna ili subjektivistička interpretacija ‘Otpora’. U povodu teksta S. Naumovića: ‘Otpor kao postmoderni Faust’“, *Filozofija i društvo*, 1 (32), 215-218.
- Hayden, Robert M., 1999, *Blueprints for a House Divided: The Constitutional Logic of the Yugoslav Conflicts*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hill, Fiona, 2005, „Beyond the Coloured Revolutions“, Keynote Speech, Central Eurasia Studies Society 6th Annual Conference, Friday, September 30, Boston University.
- Ilić, Vladimir, 2001, „Otpor“ – više ili manje od politike (a: Između Evrope i retraditionalizacije – Narodni pokret „Otpor“, b: „Otpor“ kao delatna organizacija), Helsinške sveske 5, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Karatnycky, Adrian and Ackerman, Peter, 2005, *How Freedom is Won. From Civic Resistance to Durable Democracy*, New York: Freedom House.
- Lampe, John R., 2000, *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*, 2nd ed. New York: Cambridge University Press.
- Marković, Vladimir, 2001a, „Druga Srbija u Diskrepanciji. Elementi ideologija neoliberalizma i orijentalizma u procesu konstituisanja jednog balkanskog civilnog društva“, *Diskrepancija*, Sv. II, br. 3, 19-24.
- Marković, Vladimir, 2001b, „Od Ljotića dva putaća. ‘Novi društveni pokret’ u Srbiji krajem devedesetih i slika njegove ideologije“, *Prelom*, Broj 1, 27-41.
- Marović, Ivan, 2000, *Vreme* br. 491, 3. jun, (*Kako pobediti na izborima. Širiti „zarazu“*).
- Maršal, Tim, 2002, *Igra senki*, Beograd: Samizdat B92.
- McFaul, Michael, 2006, *Importing Revolution: Internal and External Factor in Ukraine's 2004 Democratic Breakthrough*, CDDRL Working Papers No. 59, May, Stanford: CDDRL.

- McFaul, Michael, 2005, „Transitions from Postcommunism“, *Journal of Democracy*, vol. 16, no. 3 (July), 5-19.
- McFaul, Michael, 2004-05, „Democracy Promotion as a World Value“, *The Washington Quarterly*, 28:1, (Winter), 147-163.
- Minić, Jelica and Dereta, Miljenko, 2007, „Izlaz 2000: An Exit to Democracy in Serbia“, u: Forbrig, Joerg and Pavol Demeš, eds., 2007, *Reclaiming Democracy. Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe*, Washington: The German Marshall Fund of the United States, 79-99.
- Naumović, Slobodan, 2006, „‘Otpor!’ kao postmoderni Faust: društveni pokret novog tipa, tradicija prosvedenog reformizma i ‘izborna revolucija’ u Srbiji“, *Filozofija i društvo* 3, 147-194.
- Nenadic, Danijela, Belcevic, Nenad, 2006, „From Social Movement To Political Organisation: The Case of Otpor“, (*Unarmed Resistance: the transnational factor 13-17 July 2006*), Centre For Peace and Reconciliation Studies, Coventry University.
- „Otpor. Grass-roots resistance“, in: Anastasijević, Dejan, ed., 2000, *Out of Time. Draskovic, Djindjic and Serbian Opposition against Milosevic*, London: Institute for War and Peace Reporting and Central Europe Review, 150-159.
- Popovic, Srdja, 2001, „An Analytical Overview of the Application of Gene Sharp’s Theory of Nonviolent Action in Milosevic’s Serbia“, url: http://www.canvasopedia.org/files/serbian/CTI_Serbian_Political_Substance.doc
- Popovic, Srdja, Milivojevic, Andrej, Djinovic, Slobodan, 2006, *Nonviolent Struggle. 50 Crucial Points. A Strategic Approach to Everyday Tactics*, Belgrade: CANVAS.
- Sharp, Gene, 1973, *The Politics of Nonviolent Action*, Boston: Porter Sargent.
- Šarp, Džin, 1999, *Od diktature do demokratije*, Beograd: Građanske inicijative.
- Spencer, Metta, Chris Miller and Gene Sharp, 2001, „Gene Sharp and Serbia“, *Peace Magazine*, Oct.-Dec., url: <http://www.peacemagazine.org/archive/v17n4p14.htm>
- Smiljanic, Zorana, 2003, *Plan B: Using Secondary Protests to Undermine Repression*, Minneapolis: The Center for Victims of Torture (A Tactical Notebook Published by the New Tactics in Human Rights Project).
- Stefanovic, Nenad Lj., 2000, „What is Otpor? Fist in the Eye“, *Vreme*, May 13, url: <http://www.ex-yupress.com/vreme/vreme72.html>
- Woodward, Susan L., 1995, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Brookings Institution Press.

Slobodan Naumović

WAS FAUST A MEMBER OF „OTPOR“?
On Subjectivistic Objectivism and Objectivistic
Subjectivism in the Interpretation of (Post)Modern
Social and Political Movements

Summary

The paper represents an attempt to channel polemical exchanges concerning the process of democratisation in Serbia into the frames of scientific dialogue, which is considered here to be a more productive genre of scientific communication than are polemics. The most important issue addressed concerns providing adequate theoretical explanations of the “revolution of October the 5th” and of the roles that the student/popular movement “Otpor” played in it. According to the thesis defended by the author, the models of “waves of democratisation” and of “electoral revolution” offer an adequate theoretical frame for the discussion of such problems. Among the questions that are addressed in the paper are the following: how much can relying on external sources blur the understanding of local processes; what is the difference between “exported/imported” and “electoral revolutions”; how should one situate the Serbian “October revolution” in the waves of postcommunist democratisation; what are the particularities of the Serbian electoral revolution compared to other “coloured revolutions”; how should the respective roles of external and internal players in the Serbian case be evaluated; what are the particularities of projects of democratisation based on synergy as opposed to those based on hierarchy and relations of power; what binds together the strategy of non-violent resistance, proactive politics and Otpor’s “Plan B”; finally, can a direct link between the amount of foreign assistance and the degree of loss of control over the results of political reform be presupposed.

In the final section, offered is an assessment of the negative and positive aspects of Otpor’s political legacy, as well as an attempt to link this legacy with an understanding of the “dynamics of hope” as a political project on which Otpor worked systematically.

Key words: Otpor, electoral revolution, democratisation, political synergy, nonviolent resistance, hope as a political category.